

KJE SE NAHAJA ČLOVEKOV JAZ

Vid Pečjak*

POVZETEK

Skupine iz 10 dežel so locirale svoj jaz na besednem in nebesednem testu. Prvi se je sestajal iz spiska delov telesa, drugi pa je bil shematska slika človekovega telesa. Rezultati so pokazali nekatere skupne trende, a tudi mnoge pomembne razlike. Glava, oči in zgornji del trupa imajo v vseh deželah visoke frekvence, Italija pa je npr. dobila še posebno visoko frekvenco za spodnji del telesa. Razlike med spoloma so majhne. Na rezultate so domnevno vplivali različni dejavniki, ki jih pogojujejo različna okolja respondentov. Rezultati se vnekaterih pogledih ne ujemajo tudi zato, ker so respondenti uporabljali različne kriterije za lociranje jaza.

ABSTRACT

The subjects from 10 countries located their self using averbal and nonverbal test. They used a list with names of the main parts of the body, and a schematic picture of human body. The results pointed out some common trends, but also many significant differences. The head, the eyes and the upper part of the body received high frequencies in all countries, and the lower part of the body only in Italy. The differences between sexes are small. It is supposed that different cultural and environmental factors influenced the differences. The results are partially incongruent because the subjects of different countries used different criteria when they located their self.

Pojem jaza je v psihologiji razmeroma star in se vleče odkonca devetnajstega stoletja do današnjih dni (npr. Adler 1927, Freud 1933, James 1890, Jung 1948, Horney 1937, Rogers 1961, Sullivan 1947, Wylie 1968). Pojavlja se z različnimi imeni (zaradi težav v prevajanju navajamo izvirne nazive: das Ich, das Selbst, self, I, ego, proprium, self concept) in z različnimi pomeni. Pomene lahko razvrstimo v tri skupine: 1. jaz kot človekov samokontrolni sistem (zlasti pri psihoanalitikih); 2. jaz kot središče doživljanja in generator aktivnosti (zlasti pri humanističnih psihologih); 3. jaz kot identifikacijski pojem (zlasti pri objektivno usmerjenih psihologih). Pri mnogih avtorjih (npr. Sullivanu) pa jaz razpade v številne podsisteme in podpodsisteme s hierarhičnimi odnosi. O vseh teh vprašanjih imamo veliko raziskav in veliko

* Oddelek za psihologijo, Univerza v Ljubljani

podatkov, ki pa med seboj niso povsem usklajeni. Nihče pa se ni vprašal, kje v telesu posameznik locira svoj jaz. Odgovor na to vprašanje bi bil zanimiv zato, ker so različni deli organizma povezani z različnimi organskimi in psihičnimi procesi in različnimi simbolnimi pomeni in bi na ta način pripomogel k razjasnitvi osnovnega vprašanja, kaj je njegova vsebina in s katerimi procesi in pomeni ga posameznik identificira. Ta vidik ima medkulturno dimenzijo. Na podlagi mnogih študij (npr. socialno antropoloških in celo psihologivističnih) lahko pričakujemo, da različne socialne in kulturne skupine locirajo svoj jaz v različnih delih telesa in ga identificirajo z različnimi notranjimi procesi in simbolnimi pomeni.

GRADIVO

1. Vprašalna pola z mrežasto razpredelnico. Stolpci pomeni-jo 9 delov telesa (glava, lasje, oči, prsi, usta, zadnjica, roki, prsti, hrbet) in kolone različne pojme, od katerih je zato poročilo pomembnen samo pojem jaz (drugi pojmi označujejo druge osebe, npr. tujca ali člana družine). 2. Shematično narisano človekovo telo na listu papirja velikosti 13x20 cm. Na sliki ni nobenih podrobnosti (npr. oči) in iz te ni mogoče razbrati spola ali rase. Vprašalna pola je besedni in slika človeka nebesedni test-lokacije jaza v človekovem telesu. Testa si nista vsebinsko povsem ekvivalentna, ker na sliki človeka ni detajlov, npr. očiali las, ki so vključeni v besedni test; na drugi strani pa imadele, npr. trebuh ali zunanji prostor, ki niso vključeni v besedni test.

OSEBKI RAZISKAVE

V besedni preizkušnji so sodelovale skupine iz naslednjih dežel: Avstralije, Avstrije, Hong Konga, Italije, Izraela, Slovenije, Nove Zelandije, Švice, Škotske in Zambije. V nebesedni preizkušnji pa so sodelovale skupine iz naslednjih dežel: Avstrije, Hong Konga, Italije, Izraela, Slovenije, Švice, Škotske, Zambije, Havajev in Kalifornije. Pri besedni preizkušnji sta dve skupini (Avstralija in Nova Zelandija), ki ju ni pri nebesedni, pri nebesedni pa dve skupini (Havaji in Kalifornija), ki ju ni pri besedni. Do tega je prišlo zaradi zapletov pri izvajanju (npr. Avstralija in Nova Zelandija sta bili šele pozneje vključeni v raziskavo, poštna pošiljka iz Kalifornije pa se je izgubila). Večina skupin je imela od 30 do 40 oseb, redke manj (do 20) ali več (do 50). V skupinah so bili študenti psihologije ali drugih družbenih ved iz 1. letnika, le v Švici so bili študenti medicine. V skupinah je bilo kakih 70% žensk (zdi se, da na družbenih vedah po vsem svetu prevladujejo ženske). Sestavljenost skupin po spolu je bila dokaj enaka.

POSTOPEK

Vsako skupino je testiral profesor psihologije na univerzi, iz katere je skupina. Testiranja so bila skupinsko. Potekala so v času od leta 1980 do 1982. Osebki so prejeli vprašalno polo z napisanimi imeni delov telesa. Nato so morali označiti, h kateremu od njih sodi pojem jaza (poleg nekaterih drugih pojmov, o katerih tukaj ne poročamo). Odgovor so označili z znakom x. Nato so prejeli shematsko sliko človeka. Z znakom x somorali označiti, kje se nahaja jaz (poleg nekaterih drugih pojmov, o katerih tukaj ne poročamo). Nekateri posamezniki so razumeli navodilo napačno.

Njihovipodatki niso vključeni v tabele. Zato se frekvence za dežele vobeh preizkušnjah v nekaterih primerih razlikujejo.

REZULTATI

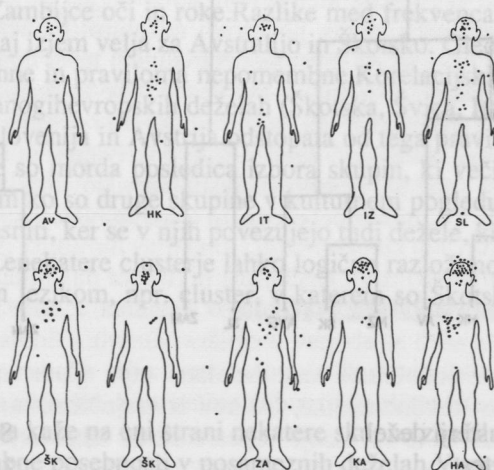
Relativne frekvence za besedni test

	Glava	Lasje	Oči	Prsi	Usta	Zad.	Roki	Prsti	Hrbet
Avstralija	23	16	16	3	10	3	20	10	0
Avstrija	29	17	41	3	3	3	0	3	3
Hong Kong	35	6	26	3	6	3	13	0	6
Italija	63	3	19	3	3	0	3	3	3
Izrael	36	11	18	7	18	0	4	4	4
Slovenija	15	6	26	3	12	0	6	18	15
Nova Zelandija	43	13	10	0	0	3	17	10	3
Švica	52	0	17	0	0	0	7	1	1
Škotska	32	11	21	5	0	5	16	11	0
Zambija	15	10	25	0	5	0	20	10	15

Frekvence za nebesedni test

	Glava	Trup zg.	Trup sp.	Roki	Nogi	Zunaj telesa
Avstrija	57	14	0	0	0	29
Hong Kong	30	52	7	0	3	7
Italija	36	9	24	0	0	31
Izrael	44	44	6	0	0	6
Slovenija	31	42	8	6	0	14
Švica	48	37	4	0	0	11
Škotska	79	14	0	0	0	7
Zambija	18	39	7	4	0	32
Havaji	43	32	2	0	0	24
Kalifornija	77	15	0	8	0	0

Slika 1: Zemljevidi telesa

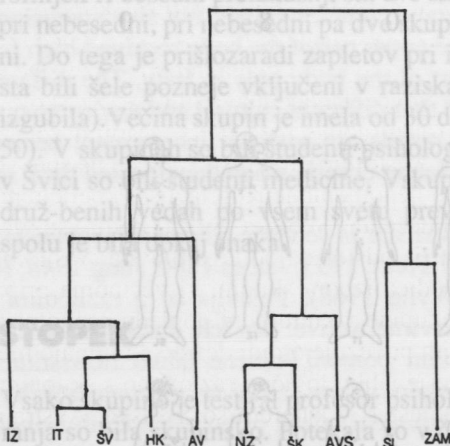
Korelacije med deželami za besedni test

	A V	H K	I T	I Z	S L	N Z	Š V	Š K	Z A
AVSTRALIJA	0,56	0,72	0,62	0,64	0,29	0,80	0,67	0,84	0,60
AVSTRIJA	0,81	0,66	0,70	0,63	0,51	0,66	0,73	0,59	
HONG KONG	0,89	0,83	0,49	0,80	0,92	0,89	0,65		
ITALIJA	0,89	0,37	0,90	0,99	0,84	0,35			
IZRAEL	0,44	0,72	0,86	0,69	0,31				
SLOVENIJA	0,22	0,37	0,39	0,70					
N. ZELANDIJA	0,91	0,90	0,45						
ŠVICA	0,88	0,43							
ŠKOTSKA	0,58								

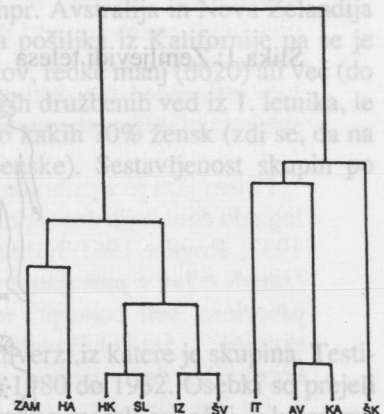
Korelacije med deželami za nebesedni test

	H K	I T	I Z	S L	Š V	Š K	Z A	H A	K A
AVSTRIJA	0,53	0,62	0,80	0,68	0,94	0,46	0,48	0,91	0,92
HONG KONG	0,11	0,91	0,95	0,78	0,22	0,74	0,69	0,29	
ITALIJA	0,28	0,32	0,51	0,12	0,44	0,64	0,49		
IZRAEL	0,93	0,95	0,51	0,66	0,86	0,63			
SLOVENIJA	0,87	0,23	0,84	0,83	0,43				
ŠVICA	0,47	0,63	0,94	0,79					
ŠKOTSKA	-0,03	0,40	0,53						
ZAMBIJA	0,78	0,12							
HAVAJI	0,69								

V besedni preizkušnji so sodelovali 8 skupine iz naslednjih dežel: Avstralija, Avstrija, Hong Konga, Italije, Izraela, Slovenije, Nove Zelandije, Švice, Škotske, Zambije. V nebesedni preizkušnji pa so sodelovale skupine iz naslednjih dežel: Avstrija, Hong Konga, Italije, Izraela, Slovenije, Švice, Škotske, Zambije, Havaj, Kalifornija. Pri besedni preizkušnji sta dve skupini iz Avstralije in Nove Zelandije, ki ju ni pri nebesedni, pri besedni pa dve skupini (Havaji in Kalifornija), ki imata v besedni. Do tega je prišlo zaradi zapletov pri izvajanju (npr. Avstralija in Italija sta bili šele pozneje vključeni v raziskavo, poštna poštica je bila izgubljena). Večina skupin je imela od 10 do 40 osebkov, nekaj manj (od 10 do 50). V skupini so študij psihologije ali drugih družinskih ved iz 1. letnika, le v Švici so študij medij. V skupini je bilo kakih 10% žensk (zdi se, da na družbenih redih po vsem svetu prevladuje ženske). Testovljenost

Slika 2: clusterji dežel za besedni test

Slika 3: clusterji dežel za nebesedni test

Frekvence za spola za vse dežele

	M	Ž		M	Ž
GLAVA	44	32	GLAVA	47	37
LASJE	7	11	ZG. TRUP	29	33
OČI	13	38	SP. TRUP	7	4
PRSI	2	3	ROKI	0	2
USTA	5	4	NOGI	0	1
ZADNJICA	2	0	ZUNAJ	17	23
ROKI	14	12			
PRSTI	6	9			
HRBET	6	8			

Korelacija med spoloma

Za besedni test: 0,72

Za nebesedni test: 0,95

DISKUSIJA**Besedni test**

Visoko frekvenco je dobil odgovor glava. V sedmih primerih najvišjo, v treh pa srednjo. Najvišji frekvenci sta za Italijoin Švico, najnižji za Slovenijo in Zambijo. Na drugem mestu so oči. V treh primerih (Avstrija, Slove-nija in Zambija) imajo dominantno vrednost. Za Novo Zenadijo, Avstralijo, Švico, Italijo in Izrael pa so frekvence srednje. Na tretjem mestu so roke. Čeprav nikjer ne dosegajo dominantne frekvence, pa so v treh primerih dokaj visoke. Lasje imajo nekoliko višjo frekvenco v Novi Zelandiji, Avstriji in Avstraliji, usta pa v Izraelu in Sloveniji. Prsti imajo višjo frekvenco v Sloveniji, hrbet pa v Sloveniji in Zambiji. Le izjemoma so osebe izbrale zadnjico kot sedež jaza, kar se ujema s tabuiziranim pomenom tega dela telesa. Analiza odgovorov po deželah pokaže naslednje značilnosti: za skupino iz Avstralije so najpomembnejši glava in roke, za Avstrijce oči in glava, za Kitajce iz Hong Konga glava in oči, atudi roke, za Italjane in Švicarje glava in oči, za Izraelce glava, oči in usta, za Slovence oči in prsti, za Novozelandce glava in roke, za Škote glava in oči, a tudi roke, za Zambijce oči in roke. Razlike med frekvencami dežel so praviloma pomembne, nekaj izjem velja za Avstralijo in Škotsko. Glede na spol so razlike med odgovori majhne in praviloma nepomembne. Korelacijski koeficienti med deželami so visoki, v mnogi evropskih deželah (Škotska, Švica, Italija) so višji kot v neevropskih, čeprav Slovenija in Avstrija odstopata od tega pravila. Višji koeficienti za evropske dežele so morda posledica izbora skupin, ki večinoma pripadajo evropski kulturi, medtem ko so druge skupine v kulturnem pogledu neenotne. Clusterje dežel je težko pojasniti, ker se v njih povezujejo tudi dežele, ki nimajo med seboj ničesar skupnega. Lenekatere clusterje lahko logično razložimo s skupnim kulturnim izvorom in istim jezikom, npr. cluster, v katerem so Škotska, Avstralija in Nova Zelandija.

Nebesedni test

Razporeditev lokacij jaza kaže na eni strani nekatere skupne značilnosti vseh dežel, na drugi pa tudi pomembne posebnosti v posameznih deželah. V vseh deželah imata

zelo veliko frekvenco glava in trup. Glava je v večini dežel celo na prvem mestu, le v Sloveniji, Zambiji in Hong Kongu na drugem. Glava dosega najvišje frekvencev Kaliforniji, Škotski, Avstriji in Švici, najnižje pa Zambiji. Trup ima najvišjo frekvenco v Hong Kongu in Sloveniji, nižjo pa v Kaliforniji in Škotski. V Italiji ima visoko frekvenco spodnji del trupa, vendar samo po zaslugi moških respondentov. V nekaterih deželah so lokacije zbrane okoli srca (npr. v Švici, kjer so respondenti študenti medicine), drugodsredi prsnega koša (npr. v Izraelu) ali pa raztegnjene v spodnji del prsnega koša (npr. Hong Kong). Zanimivo je, da je predel okoli spolnega organa samo izjemoma izbran za sedež jaza, kar se na eni strani ujema s tabuiziranjem spolnega organa, na drugi pa se ne ujema z njegovo pomembnostjo v življenju. V nekaterih deželah ima razmeroma visoko frekvenco tudi prostor zunaj telesa (Zambija, Italija, Havaji). Medtem ko so za Zambijo lokacije razvrščene v glavnem v spodnjem delu zunanega prostora, so za Italijo in Havaje v zgornjem. Za Havaje tvorijo nekakšno avro neposredno okoli glave. Roke in noge imajo izredno malo lokacij. Frekvenca rok za Kalifornijo je 8, za Slovenijo pa 6. To sta najvišji frekvenci zaroke. Noge so izbrali samo respondenti iz Hong Konga infrekvenca znaša le 3. Noge imajo v zahodni in morda tudi v drugih kulturah bolj negativno kot pozitivno konotacijo. Analiza po deželah pokaže naslednje značilnosti: Avstrija ima poudarjeno lokacijo glave; Hong Kong ima najvišji, malone enaki frekvenci za glavo in trup; za Italijo so značilne glava, spodnji del trupa in zunanji prostor; za Slovence trup, glava, zunanji prostor, razmeroma frekventne so tudi roke; za Švico staznačilna glava in trup; za Škotsko predvsem glava, za Zambijo trup in zunanji prostor; za Havaje glava, trup in zunanji prostor; za Kalifornijo glava. Razlike med frekvenca mi dežel so praviloma pomembne. Nepomembne razlike so redke (med Kalifornijo in Škotsko, med Avstrijo in Švico ter med Hong Kongom, Slovenijo in Švico). Med spoloma se pojavljajo zelo majhne, vendar konsistentne razlike. Glava je bolj poudarjena pri respondentih moškega, zgornji trup in zunanji prostor pri respondentih ženskega spola. Le razlika za glavo je pomembna. V posameznih skupinah so razlike tako majhne (deloma tudi zaradi majhnih vzorcev), da niso nikjer statistično pomembne. Korelacijski koeficienti so večinoma visoki. Toda med deželah, ki pripadajo istim kulturnim skupinam, praviloma niso sistematično višjih korelacij. Izjema sta Avstrija in Švica, ki pripadata isti jezikovni skupini in v manjši meri Kalifornija in Havaji, ki sta ameriški državi. Zanimivo je, da med Škotsko in Hong Kongom, ki je britanska kolonija, ni visoke korelacije. Clusterji povezujejo mnoge dežele, ki nimajo veliko skupnega med seboj. Zanimivo je, da je med rezultati obeh testov le zmerno ujemanje (čeprav jih zaradi nekaterih različnosti ne moremo neposredno primerjati). Npr. za Avstrijo na nebesednem testu dominira glava, na besednem pa ima glava razmeroma nizko frekvenco. Na te razlike je lahko vplivalo različno število kategorij in pa to, da na shematski sliki posamezen predel pokriva več predelov besednega testa (npr. zgornji trup pokriva prsi in hrbet). Isto velja za korelacije. Škotska, ki ima na besednem testu najvišjo korelacijo z drugimi deželah (v povprečju 0,75), imana nebesednem testu najnižjo (0,32).

POSKUS INTERPRETACIJE

Ne glede na podobnosti med deželah (npr. glava ima povsod visoke frekvence) presenečajo številne razlike. Od kod izvirajo? Kakšni dejavniki jih pogojujejo? Žal nam rezultati na to vprašanje neposredno ne odgovarjajo. Lahko pa jih v tem smislu

interpretiramo in hipotetično poiščemo možne vzroke. V poštev pride sedem hipotez:

1. Lociranje na podlagi psihičnih procesov. Človek po svojem notranjem občutku (introspekciji) locira različne psihične procese v različnih predelih organizma. V glavi locira višje psihične procese, zlasti mišljenje. Na vprašanje: "Kje občutiš računanje na pamet?", vsakdo odgovori: "V glavi." Nasprotno pa emocije največkrat locira v perifernih organih, posebno v območju prsnega koša in trebuha. Motoriko občuti zlasti v rokah, nogah in prstih. Zaznava pa projicira v zunanji svet. Čeprav se tudi zaznava v resnici dogajajo v glavi, pa jih posameznik vidi zunaj. Iz tega bi sledilo, da osebk, ki izbirajo glavo, enačijo jaz z intelektualnimi procesi. Zanje je jaz predvsem mišljenje, razum. Glava pa ima najvišje frekvence v evropskih kulturah (Škotska, Avstrija, Švica) z močno racionalistično usmerjenostjo in tradicijo. Visoka je frekvenca v Izraelu. Tudi židovska kultura je dokaj racionalistično usmerjena. Osebk, ki izbirajo trup, enačijo jaz predvsem z emocionalnimi procesi oz. čustvenim doživljanjem. Ta izbor je najpogostejši v Hong Kongu. Tudi v drugih neevropskih in neameriških kulturah je trup precej pogosto izbran kot sedež jaza. Osebk, ki izbirajo gibalne organe, enačijo jaz z motoriko oz. motoričnimi doživetji. Teh izborov je malo. Zanimivo pa je, da imamo na besednem testu nekoliko več izborov roke pri Avstralcih in Novozelancih, kjer je še nedavno veljal kult fizične pridnosti (tako kot pred sto leti v ZDA). Višjo frekvenco ima roka tudi pri Zambijcih, kjer je fizično delo še danes prevladuje. Osebk, ki izbirajo prostor zunaj telesa, naj bi enačili jaz z zaznavanjem. Enačili naj bi ga s tem, kar vidijo in slišijo v zunanjem prostoru, npr. s predmeti in osebami, ki jih obdajajo. To bi bilo nekakšno environmentalistično pojmovanje jaza, ki pa se ne ujema z rezultati introspekcije, v kateri seposameznik doživlja kot avtonomen nosilec vseh svojih akcij in funkcij. Le pri izrazito pasivnih in odvisnih ljudeh z odtujenim doživljanjem sebe bi bilo kaj takega mogoče, posebno v razmerah, v katerih imajo le malo osebne svobode.

2. Lociranje na podlagi jezikovnih navad. V jeziku imamo polno metafor in prispevk, ki povezujejo človekove psihične procese in doživetja z deli organizma, npr. "bistra glava, trdaglava, na jetra mi greš, v želodcu ga imam, v srcu imeti" itn. V svoji disertaciji sem navedel številne primere iz različnih jezikov, ki kažejo, da je večina takih metafor medkulturna ali pa veljavna vsaj znotraj širokih kulturnih in jezikovnih skupin (npr. evropske kulture, indoevropski jeziki). Zanimivo je, da se lociranje na podlagi doživljanja psihičnih procesov v veliki meri ujema z lociranjem na podlagi jezikovnih navad. Najbrž prav doživljanje pogojuje široko razprostranost istih metafor med različnimi ljudstvi.

3. Lociranje v zunanji prostor na podlagi osebnega prostora. Teorija osebne prostora pravi, da ima za posameznika zunanji prostor neposredno okoli telesa poseben pomen. Drugiljudje ne smejo vstopiti vanj. Če se mu približajo, se jim odmakne. Le bližnje osebe lahko v intimnih trenutkih predrejo "mehur". Osebk, ki locirajo jaz zunaj sebe, naj bi ga enačili z osebnim prostorom, ki je zanje tako pomemben, da ga doživljajo kot del sebe.

4. Lociranje na podlagi kulturnih verovanj. Glede na to, da je v raziskavi sodelovalo veliko pripadnikov oddaljenih kultur, ni izključena možnost identifikacije sebe z astralnimi telesom zunaj sebe, v katerega verujejo pripadniki nekaterih kulturnih religij. Prav tako je v nekaterih kulturah razširjena vera, da se duša ali pa sekundarna duša nahaja v posameznih delih telesa, npr. v laseh. Podobno lahko učinkuje avra oz. sij okoliglave, ki ga kaže umetnost krščanskih religij, ali pa roke in prsti, iz katerih prehaja magična moč na druge ljudi.

5. Lociranje na podlagi komunikacije. V nebesedni komunikaciji, ki je razvojno starejša od besedne, imajo posebno pomembno vlogo oči. Te imajo tudi veliko izrazno moč. Zato ni presenetljivo, da imajo v besednem testu tako visoke frekvence, čeprav so med deželami tudi pomembne razlike. Podobno, a manj pomembno vlogo v komunikaciji imajo roke. Zanimivo je, da v italijanski skupini frekvenca oči in rok ni posebno visoka, čeprav so Italijani znani po živahni gestikulaciji in mimiki.

6. Lokacija na podlagi tretje osebe. Dosedanje interpretacije predpostavljajo, da so se respondenti enačili s človekom nasliki. Vendar to ni neobhodno. Respondent lahko pojmuje telo nasliki kot tretjo osebo. V tem primeru bi bilo razumljivo, da s jaz ne nahaja v njej.

7. Zambijska skupina je jaz razmeroma pogosto locirala zunaj telesa. Zunaj drugih likov tudi druge pojme (ta delštudije tukaj ni opisan). Morda gre za posebno "razpršilno" značilnost njihovega zaznavanja ali pozornosti, ki jo pogojujejo kulturni dejavniki, katere je brez poznavanja njene kulture težko interpretirati. Ni dvoma, da bi lahko odkrili še druge možne interpretacije. Med seboj se ne izključujejo. Neenotnost in neujemanje rezultatov (npr. med obema testoma, povezave znotraj clusterjev) lahko razložimo prav z uporabo različnih kriterijev pri odgovorih različnih ali istih respondentov na različna vprašanja in različna testa.

LITERATURA

Adler A., Praxis und Theorie der Individualpsychologie, 1927

Freud S., Das Ich und das Es, 1923

James W., Principles of psychology, 1890

Jung C.G., Die Symbolik des Geistes, 1948

Horney K. The neurotic personality of our time, 1937

Rogers C.R., On becoming a person, 1961

Sullivan H.S., Conception of modern psychiatry, 1947

Wylie R.C., The present status of self theory. 1968